

**Volt-e élet az e-mail előtt?
Emily Dickinson levelei
az ókori és középkori levélírás tükrében**

Life Before E-mails.

**Emily Dickinson's Letters in Comparison
with Antique and Medieval Correspondence**

The history of letter-writing goes back to antiquity.

The most important letter-types are private and public letters, 'real' letters composed for sending and fictitious letters written for a reading public. Besides these, there exists a transitional category: that of private letters composed for sending but also intended for a broader readership – either publication or just release among friends and acquaintances, as many of these letters were read not only to the recipient but others, too, collected, copied, moreover, occasionally even stolen, merely for literary enjoyment.

This presentation is an attempt to examine some examples of this transitional genre.

A levelezés kezdetei az ókorig nyúlnak vissza. A levél alaptípusai, a magánlevél és a hivatalos levél, illetve a valódi és a publikálásra szánt fiktív levél között létezik egy köztes kategória: az olyan valódi, elküldött magánlevél, melyet nyilvánvalóan szélesebb közönségnek szántak, akár kifejezetten publikálásra, akár szűkebb, baráti-ismerősi körben való terjesztésre. Ezeket a leveleket felolvasták az érdeklődőknek is, nemcsak a címzettnek, egybegyűjtötték, másolták, sőt – a pusztta műélvezet kedvéért – még lopták is. Ezt a köztes műfajt vizsgáljuk az ókori és a középkori levelek áttekintése után a műfaj egyik sajátos, 19. századi képviselője, EMILY DICKINSON szövegeiben.

MICHAEL TRAPP meghatározása szerint a levél olyan kommunikációs eszköz, mely kézzelfogható, terjedelmében korlátozott írásbeli üzenetet közvetít két fizikailag egymástól távol tartózkodó fél között. A magánlevél jellegzetes témája a levélíró és a címzett közötti távolság áthidalása a levéllel, a távollét időbeli és érzelmi vetületei, a találkozások felidézése. A levél írójának képviselője annak távollétében, jellemét tükrözi. Eredetileg tulajdonképpen szóbeli műfaj, hiszen az írásbeliség elterjedéséig, egészen a 19. századig általában felolvasták a címzettnek. (TRAPP, 1.)

A műfaj kiemelkedő példáit találjuk a retorika hagyományain alapuló ókori levelek között. A legrégebből fennmaradt ógörög levél Kr. előtt 500 körül keletkezett. Ezt a levelet ólomba vésték, de a levelek anyaga lehetett cserép, kő, fa vagy papirusz is. Ekkor még nincsenek között levélformák, a levél stílusa szóbeli üzenetre emlékeztet. (TRAPP, 6-10.)

Az antik görög-latin levelek Trapp szerint a következőképpen csoportosíthatók: 1) magánlevelek; 2) közéleti levelek; 3) hivatalos levelek; 4) irodalmi levelek.

* BGF Külkereskedelmi Főiskolai Kar, Idegen Nyelvi Kommunikációs Intézet, Nemzetközi Gazdálkodás Szaknyelvi Tanszék, Angol Tanszéki Osztály, főiskolai adjunktus.

A fennmaradt levélfajták típusai:

- 1) valódi levelek, melyek írója esetleg történelmi személy;
- 2) valódi levelek, melyek később szerkesztett gyűjteményekben terjesztése kerültek pl. CICERO, PLINIUS, AUGUSTINUS levelei;
- 3) történelmi személy által történelmi személynek címzett, de el nem küldött levelek, melyeket szélesebb olvasóközönségnek szántak pl. SENECA, HORATIUS, OVIDIUS levelei;
- 4) történelmi személy nevével fémjelzett, de más által későbbi korban írt hamis levelek pl. DIOGENES levelei;
- 5) kitalált személy által kitalált személynek címzett fiktív levél pl. PLAUTUS, PETRONIUS, PHILOSTRATUS levelei;
- 6) más irodalmi vagy történelmi műbe ágyazott, fiktív levelek pl. PLAUTUS, PETRONIUS. (TRAPP, 6-34.)

Szokás volt mind a címzett, mind a levélíró részéről megtartani egy példányt, és a másolt változatot többeknek elküldeni, akik azután további másolatokat készítettek, illetve terjesztés-publikálás céljából levélgyűjteményekbe rendezték azokat. ARISZTOTELÉSZ leveleit ARTEMON szerkesztette gyűjteménybe, CICERO leveleit, melyeket szintén szélesebb közönségnek szánt, titkára, TIRO publikálta.

Nézzünk egy példát a fiktív, el nem küldött levelek közül SENECA *Epistulae Morales* c. levélgyűjteményéből! A levelet Kr. u. 63–64 körül írta barátjához, LUCILIUSHOZ. SENECA valóban levelezett LUCILIUS nevű személlyel, akinek barátja és mentora volt, azonban a levelek gondos szerkesztése, kimunkált stílusa és az a közismert feltételezés, hogy SENECA eleve szélesebb közönségnek is szánta leveleit, felveti a kérdést, hogy fiktív vagy elküldött, valódi levélről van-e szó.

Idézet a XL. levélből:

„Seneca barátjának, Luciliusnak üdvözlését küldi.

1. Hogy gyakran írsz nekem, köszönöm. Mert azon egyetlen módon keresel fel, amelyen képes vagy. Sohasem kapok tőled levelet úgy, hogy ne lennének azonnal együtt. Ha távollevő barátaink képmásai kellemesek számunkra, mert felidéznek emlékeket, s hiányukat hamis, sőt hiábavaló vigasszal könnyítik, mennyivel kellemesebb egy levél, amely távollevő barátunk igaz nyomait és igaz jegyeit hordozza! Mert ami találkozáskor a legkellemesebb, azzal ajándékoz meg a levél barátunk kézjegye: a felismeréssel.”

A levél elejéről nem hiányzik a címzett hagyományos üdvözlése: SENECA a formai követelményeket azonban csak nyomokban, jelzésszerűen tartja be. A gyűjtemény minden darabja ugyanazzal az üdvözlő sorral kezdődik. Az első bekezdésben a konvenciókhoz híven megköszöni a kapott leveleket, és hagyományos levéltémát fejt ki, amikor elmondja, hogy a levél kárpótol a levélíró hiányáért, annak személyét képviseli. A továbbiakban SENECA kedvelt témája, a retorika következik, bírálja a rossz szónokokat, és helyes beszédmódra és stílusra tanít. A levél végén ezúttal sem tér el a szokott befejezéstől, mellyel a gyűjtemény minden levele zárul: *„Élj egészségben!”* Az azonos kezdő- és záró sorok is a levelek fiktív voltát feltételezik.

Ha az ókori levél volt a levélírás csúcspontja, akkor a középkori levél a mélypont. Míg az ókorban a levelet irodalmi műfajnak tekintették, a középkori levél stílusában szakít az ókori retorikai hagyománnyal. A stílust leginkább a címzett és a feladó társadalmi helyzete és kapcsolata befolyásolja, ami a feudális társadalmi viszonyokat tükrözi. A levélforma azonban az ókorinak továbbfejlesztése. Az *ars dictaminis*, a levélírás középkori elmélete szigorú szabályokat ír elő. Az ismeretlen szerzőtől 1135-ből származó *Rationales dictandi* levélírási alapelvei szerint a levél kötelező részei: 1. *salutatio* (üdvözlés) 2. *exordium* vagy *captatio benevolentiae* (bevezetés, a címzett jóindulatának elnyerése) 3. *narratio* (a téma kifejtése) 4. *petitio* (a levél célja: kérés, tanács stb.) 5. *conclusio* (összefoglalás, a levél lezárása). A klasszikus retorika legszembetűnőbb adaptációja az ötrészes szerkezetben látszik, amely CICERO hatrészes beszédmodelljén alapul. (MURPHY, 220-225.) Mintalevél-gyűjtemények születnek, melyek mindenféle alkalomra kínálnak példamondatokat vagy kész leveleket, ahol a levélírónak nincs más dolga, mint kitölteni a kipontozott részeket. Az ilyen gyűjtemények használata főként a 7-8-9. században volt elterjedt a mai Franciaország területén, a magán- és a hivatali levelezésben egyaránt. Az egyik legjelentősebb formulagyűjtemény a 7. századi *Formulae Marculfi*, mely 109 mintalevelet tartalmaz. (MURPHY, 199-200.) A kora középkori mintalevelek főleg szerződéses vagy szerződés jellegű kapcsolatokra vonatkoznak, amint látjuk a Marculfi-gyűjtemény egyik darabjában, mely uralkodó és alattvaló közötti szerződés létrehozásáról szól. A mintalevél MURPHY által közölt angol változata a következő:

„It is right that those who have promised us unbroken faith should be rewarded by our aid and protection. Now since our faith subject ... (name) with the will of God has come to our palace with his arms and has there sworn in our hands to keep his trust and fidelity to us, therefore we decree and command by this present writing that henceforth the said ...(name) is to be numbered among our antrustiones (i.e., dependents). If anyone shall presume to slay him, let him know that he shall have to pay 600 solidi as a wergeld for him.” (Murphy, 201.)

A mintalevelek használatának gyakorlata odáig fajul, hogy AQUILEGIAI LŐRINC 1330 körül írt *Practica sive usus dictaminis* c. művében a levélírást olyan képességnek tekinti, amelyet bárki, másolni tudó ember elsajátíthat. (MURPHY, 201.) Nincs már szükség retorikai ismeretekre, stilisztikára, kreativitásra, mint az ókorban. A szerző táblázatot közöl, amelyben típusmondatok találhatók, melyekben egy sor kifejezés variálható. A címzettek 7 kategóriába sorolja, rangjuk, beosztásuk, foglalkozásuk szerint (pl. pápa, egyházi és világi előkelőségek, alacsonyabb rangúak, eretnekek, kiközösítettek). Ennek megfelelően 7 táblázatot szerkeszt, témától, feladótól függetlenül, melynek sorai tetszés szerint kombinálhatók.

Azért ebben az időben is születtek irodalmi igényű, szélesebb olvasóközönségnek szánt levelek. Ezek szép példája PETRARCA *Epystole Familiares* c. 1361-ben írt könyvének záró levele. A kor szokása szerint klasszikus néven, SZÓKRATÉSZNEK nevezett barátjához ír:

„1. Nálad van a kezdet, és nálad van a befejezés. Megvan tehát, SZÓKRA-TÉSZEM, amit óhajtottál, a haszontalan fecsegéseimből, számos ide nem illő szóból és dologból összeszerkesztett könyv, amely méltán sérti majd kényes füledet, jóllehet – mint ahogy a halandók lelke állhatatlan és csapong s kinek-kinek a sajátját óhajtja – talán némelyeknek, akiknek a dolgok minősége nem fog tetszeni, maga a változatosság tetszeni fog.

2. Mások azonban el fogják nézni nekem, hogy nem magamtól, hanem barátaim unszolására, s a szófogadás iránti vágyból szántam rá magam erre, és nem félttem sem mások ítéletétől, sem elfoglaltságaimtól, sem pedig e csekély és bizonytalan idő behozhatatlan elvesztésétől.

...
9. Végül, kedves olvasó, bárki is vagy, a közös ügyünk iránti szeretetből, kérve kérlek téged arra, ha valami gondod is van saját hírnevedre, ne a tárgyak sokfélesége, vagy akár a jelentéktelen szavak indítsanak meg, hanem az arra való emlékezés, amit a műnek első részében elmondtam.

Isten veled.”

PETRARCA levele, bár fiktív, közzétételre szánt levél, megtartja a hagyományos levél formai követelményeit: a megszólítást és a búcsúüdvözlést. A barátság témája is klasszikus levéltéma. A barátok unszolásának emlegetése CICERO, HORATIUS, VERGILIUS mintáját követi. A 9. bekezdésből nyilvánvaló, hogy bár magánlevélnek tűnik, fiktív levél, mely, e félelmek ellenére, szélesebb közönségnek szól.

Az elődökhöz hasonlóan, a magánlevél és a több olvasónak szánt irodalmi levél, illetve a vers és a levél műfaj összefonódásának sajátos példáit találjuk a 19. századi amerikai költőnő, EMILY DICKINSON írásaiban. Bár szövegeit nem publikálásra szánta, sőt határozottan tiltakozott a közzététel ellen, magánleveleiben gyakran közölt verseket, versvázatokat, versvariánsokat a prózai szövegbe ágyazva, külön a levélhez csatolva, vagy a levélversek esetében a hagyományos levelet helyettesítve. Tehát, ha szűk körben is, mégiscsak nyilvánoságnak is szánta írásait. Levelei így átmenetet képeznek a magánlevél és a szélesebb olvasóközönségnek szánt irodalmi levél műfaja között. Verslevelei pedig a levél és a vers műfaját ötvözik.

EMILY DICKINSON kiterjedt levelezést folytatott. Fontos volt számára a levélírás, mivel elvonultan élt, ritkán, utolsó éveiben egyáltalán nem mozdult ki otthonról. Esetében a levél a kommunikáció, a kapcsolattartás eszköze, a társadalmi érintkezés formája és természetesen az alkotás egyik megnyilvánulási módja. Leveleinek nyersanyaga a mindennapi élet, a háztartás, a közvetlen környezetében lévők és saját lelkiállapota. A valóságalaphoz járul a személyes, megélt élmény, és mindezzel ellentétet képez az egyre tömörebb, rejtélyesebb, elvontabb nyelvezet. (LEBOW, 75-76.)

Fiatalkori levelei betartják a hagyományos levél formai követelményeit. Prózalevelek, melyekben DICKINSON néha versbe vált át. Szintén a klasszikus levelekhez köti a gyakran előforduló téma: a címzetthez való erős kötődése, annak távolléte miatt érzett fájdalom.

EMILY DICKINSON számára a levélírás már-már életforma. Ahogy az antik leveleknél láttuk, a levél számára is örömforrás, vigasz, mert a címzett társaságát helyettesíti, amit a következő idézetben a levél megszemélyesítése is alátámaszt:

„Your precious letter, Susie, it sits here now, and smiles so kindly at me, and gives me such sweet thoughts of the dear writer.” (L6)

Hagyományosnak mondható leveleiben is minden címzettet saját ízlésének, érdeklődési körének megfelelően kíván tájékoztatni, de egyben szórakoztatni, befogadói élményben is részesíteni. (LEBOW, 76.)

Legtöbb magánlevelét szívbeli barátnőjének és későbbi sógornőjének, SUSAN GILBERTNEK címezte. Napi gyakorisággal írt neki, akkor is, amikor a szomszéd házban laktak. Életformává válik DICKINSON számára az is, hogy érzelmeit, gondolatait, verseit – a látszólag egyre inkább köré fonódó elszigetelt magánakvalóságban – megossza barátnőjével. A leveleket nem posta, hanem valamelyik gyerek vagy szolgáló hozza-viszi, időnként apró ajándék, gyümölcs, virág, édes-ség kíséretében. Ha a ház körüli teendők engedik, alig várja, hogy idejét a levélírásnak szentelhesse. 1852 februárjában így ír SUSANNEK:

„I have been hard at work this morning, and I ought to be working now – but I cannot deny myself the luxury of a minute or two with you.” (L3)

A korai levelekben a mindennapi élet történéseit írja le olvasójának. Ilyen a SUSAN GILBERTNEK szóló, 1852. április 5-én, hétfő reggel kelt levél, melyben sírós hangulatáról számol be:

„Will you be kind to me, Susie? I am naughty and cross, this morning, and nobody loves me here; nor would you love me, if you should see me frown, and hear how loud the door bangs whenever I go through; and yet it isn't anger – I dont believe it is, for when nobody sees, I brush away big tears with the corner of my apron, and then go working on” ... (L6)

EMILY DICKINSON a narrátor és egyben a főszereplő. A címzett számára ismerős témát választ: SUSAN is osztja EMILY negatív érzelmeit a háztartási munkával kapcsolatban. (HART, SMITH, 4.) Mi is, mai olvasók és mai háziasszonyok, érezzük a nyugós hétfő reggelek és a kényszerűen végzett háztartási munka hangulatát. A sok tagadó alak (nobody, no, dont) segít ebben. DICKINSON magát önróniával ábrázolja, a negatív jelentéstartalmú melléknevekkel és igékkal (naughty, cross, frown, bangs) jellemzett, ajtót csapkodó, köténye sarkával kövér könnycseppeket letörülő alak, akit senki nem szeret, egy nyugós kislány képét idézi.

Ezután színes, érzékletes költői képekkel festi le a mosás és nagytakarítás munkálatait:

„Little Emerald Mack is washing, I can hear the warm suds, splash. I just gave her my pocket handkerchief – so I cannot cry any more. And Vinnie sweeps

– *sweeps, upon the chamber stairs; and Mother is hurrying around with her hair in a silk pocket handkerchief, on account of dust. Oh Susie, it is dismal, sad and drear eno’ – and the sun dont shine, and the clouds look cold and gray, and the wind dont blow, but it pipes the shrillest roundelay, and the birds dont sing, but twitter – and there’s nobody to smile! Do I paint it natural – Susie, so you think how it looks? Yet dont you care – for it wont last so always*” (L6)

A mosást alliteráció és hangutánzó szó segítségével írja le (*suds, splash*). Öniróniával jegyzi meg, hogy odaadta zsebkendőjét a szolgálónak, így már nem sírhat. Nem veszi komolyan saját rosszkedvét, később SUSANT is megnyugtatja, hogy ő se tegye, hiszen nem tart örökké. VINNIE, a testvére seprő mozdulatait és egyben a takarítás végeláthatatlanságát az ikerszószerű szóismétlés (*sweeps – sweeps*) és az „and” kötőszó mondatkezdő pozíciója érzékelteti. Humoros képet fest a fején selyem zsebkendővel sürgölődő anyáról is. Rosszkedvét halmozott mellékmondatok, hiperbola, illetve tagadó alakok és negatív jelentéstartalmú szavak fejezik ki. Az „and” kötőszó négyszeri ismétlése és a fokozás erősíti a drámai hatást, de ugyanakkor elidegenítő funkciója is van: DICKINSON már a túlzó megfogalmazással az olvasó tudtára adja, amit a következő két mondatban leír: hogy az esztétikai hatás kedvéért fogalmaz így, de nem kell komolyan venni. Kilép a narrátor és egyben szereplő helyzetéből: az alkotó szólal meg, amikor azt kérdi, elég természetes-e a kép, melyet festett, az olvasó maga elé tudja-e képzelni a jelenetet.

Látjuk, hogy a levélírás, a magánlevelek esetében is, DICKINSON számára alkotás is, amely az alkotást befogadó olvasóra számít, mely egyébként a közzétételre szánt, irodalmi levelek jellemzője.

Egy későbbi, az 1850-es évek végén SUSAN GILBERTNEK címzett levél még nem igazi dickinsoni levélvers. A keltezés, mely később egyre inkább elmarad, a megszólítás, a végén pedig a búcsúüdvözlés és az aláírás miatt a hagyományos magánlevelekhez sorolható, de a prózai szövegbe ágyazott belső rímek és a költői eszközök már előrevetítik ezt a sajátos műfajt:

„Thursday Eve

*Susie –
You will forgive me, for I never visit. I am from
the fields, you know, and while quite at home with the
Dandelion, make but sorry figure in a Drawing – room –
Did you ask me out with a bunch of Daisies, I should thank
you, and accept – but with Roses – “Lilies” – “Solomon”
himself – suffers much embarrassment! Do not mind me
Susie – If I do not come with feet, in my heart I come –
talk the most, and laugh the longest – stay when all the rest
have gone – ...*

.....

*Thank you for your frequent coming, and the flowers you
bring – ...” (L28)*

Ismét öniróniával jellemzi társaságkerülő természetét. A SUSANHOZ írt levelekben többször a rózsa és liliom metaforákkal utal önmagára és SUSANRA. Társadalmi helyzetét a virágok vicces hierarchiájával jellemzi: ő az egyszerű pity-panggal és százszorszéppel érzi otthonosan magát, nem az előkelő rózsák-liliomok társaságában. (HART, SMITH, 73.) Ezért elnézést kér, amiért mindig távol marad, csak lélekben van jelen, de lélekben ő marad a legtovább és ő nevet a legtöbbet. Az alliterációk (Dandelion, drawing room, Daisies), a belső rímek (Dandelion – Drawing room, come – gone, coming – bring), a virágmetaforák, a SALAMON-metafora, mely DICKINSON lelki gazdagságát jelképezi, a szokatlan kiemelő szórend (in my heart I come) szinte verssé avatják a levelet. A sorok azonban nem versszerűen tagoltak, mint sok más, akár prózai levelében.

Végül következnek egy igazi dickinsoni levélvers, melyet 1861. június 19-ét, SUSAN első gyermeke születését követően írt:

*“Is it true, dear Sue?
Are there two?
I should’nt like to come
For fear of joggling Him!
If you could shut him up
In a Coffee Cup,
Or tie him to a pin
Till I got in –
Or make him fast
To “Toby’s” fist
Hist! Whist! I’d come!
Emily – ” (L57)*

A hagyományos levél alapvető formajegyei megtalálhatók: van megszólítás az elején, aláírás a végén. A téma is tipikus levéltéma: gratuláció a gyermek születéséhez. Az is a magánlevél személyes műfajához közelíti, hogy a szöveg kifejezetten a címzettnek szól, személyes üzenet. Csak ő érti az utalásokat, az olvasóközönség számára csak az életrajz ismeretében, magyarázatok segítségével értelmezhető. Csak ha tudjuk, EMILY DICKINSON természetéből adódóan menyinyire visszavonultan élt, akkor értjük meg, miért köti tréfás feltételekhez látogatását: fél, hogy kárt tesz az újszülöttben, ezért csak akkor látogatja meg, ha SUSAN, az édesanya kávéscsészébe zárja. ELLEN LOUISE HART és MARTHA NELL SMITH szerint ez a sor vicces utalás lehet SUSAN kávészeretetére, és a régebbi kiadásokban helytelenül egyes szám első személyben szerepelt: „If I could shut him up”, azt sugallva, hogy EMILY féltékeny lehetett SUSAN gyermekére. (HART, SMITH, 96.) A további feltételek, hogy az anya kicövekeli vagy Toby, a macska karmai közé helyezi. DICKINSON humorral érzékelteti az anya feltehetően túlzott aggodalmát. Saját elhúzódását is kifigurázza azzal, hogy három vicces feltételhez köti látogatását. A feltételeket irracionális, absztrakt képekkel írja le, mintha saját megjelenését is irracionálisnak tartaná. Az utolsó sor csendre int, mintha titok lenne, ha ezúttal kivételt tesz és kimozdul otthonról. A rövid, versszerűen tagolt, nagy kezdőbetűs sorok, a rímek és a ritmus, az alliterációk: for

fear, coffee cup, a fast-fist szópár, a rövid, egyszótagos szavak, a felkiáltójelek, a halmozott, feltételes alárendelő mellékmondatok a fokozás eszközei, melyek drámai csúcspontba torkollanak.

Tudjuk, hogy az ókori és középkori írástudók közül sokan magánleveleiket közzétételre is szánták. Kötetekbe fűzték-gyűjtötték őket, további másolásra, terjesztésre, akár úgy is, hogy összehívták a barátokat, ismerősöket, és felolvasást tartottak a levelekből. Az 1850-es évek végétől EMILY DICKINSON is kéziratos füzetekbe gyűjtötte műveit. A publikálás ellen határozottan tiltakozott, életében összesen nyolc verse jelent meg nyomtatásban 1858 és 1866 között, a *Springfield Republican*, *Drum Beat*, *Round Table*, *Brooklyn Daily Union* és a *Boston Post* c. folyóiratokban. (HART, SMITH, XXXIII) Azonban, ha a publikálás ellenére van is, mégis igényt tart és számít valamiféle nyilvánosságra. A magánlevél levélverssé fejlesztett változata szűk körű, kiválasztott és értő közönségnek szól. A szövegek intimitása, az enigmatikus, sokszor csak a címzett számára érthető utalások elidegenítő vagy a befogadást nehezítő tényezőként hatnak, gyakran eleve leszűkítve a nyilvánosság körét. Mintegy álarcként, csökkentik az alkotói kitárulkozás kockázatát, amelytől DICKINSON annyira húzódozik. Számos levélversben megtaláljuk a hagyományos levélre jellemző megszólítást és aláírást, mely mintegy a levél áruhájába rejti a műveket. DICKINSON „magánzó” költő, aki azért kikacsint a nyilvánosság felé, akarja is, meg nem is.

*“This is my letter to the world
That never wrote to me”*

– írja 441-es számozású versében, melyben a honfitársak gyöngéd ítéletét kéri. Egy évvel később, 1863-ban azonban árverezéshez, és az emberi szellem áruba bocsátásához hasonlítja a publikálást:

*“Publication – is the Auction
Of the Mind of Man –
.....
... – Be the Merchant
Of the Heavenly Grace –
But reduce no Human Spirit
To disgrace of Price –” (709)*

Ebben a szellemben ír egy másik, 1862-es versében is, amikor a nyilvánosságnak szánt alkotástól elzárkózik, és groteszk cirkuszi mutatványhoz hasonlítja (POLLAK, 239.):

*“Nor hopped for Audiences – like Birds
One Claw upon the Air” (326)*

EMILY DICKINSON sajátos műfaja, a levélvers tehát átmenet a magánlevél és a publikálásra szánt levél vagy verses levél között. Az ilyen átmeneti műfaj példáit, amint láttuk, egészen az ókortól megtaláljuk. DICKINSON azonban olyan

egyedi műfajt hoz létre, amely rejtőzködő, zárkózott lelki alkatának megfelelő, maga alkotta, személyre szabott álruha-forma. Olyan forma, mely befogadót feltételez, hiszen DICKINSON írásai művészi értékű szövegek, mű pedig nem létezhet önmagában, befogadó nélkül.

Felhasznált irodalom

- TRAPP, MICHAEL (szerk.): *Greek and Latin Letters*, Cambridge University Press, 2003. 1-46.
- MURPHY, J.J.: *Rhetoric in the Middle Ages*, Berkeley-New York, 1953. 194-267.
- HART, ELLEN LOUISE, SMITH, MARTHA NEIL (szerk.): *Open me carefully. Emily Dickinson's Intimate Letters to Susan Huntington Dickinson*, Paris Press, Ashfield, Massachusetts, 1998.
- POLLACK, VIVIEN, R.: *The Anxiety of Gender*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1984. 222-250.
- LEBOW, LORI: *Women of Letters: Narrative Episodes in the Letters of Emily Dickinson*, *The Emily Dickinson Journal*, 8.1, 1999. 73-96. http://muse.jhu.edu/journals/emily_dickinson_journal_/index.html
- DICKINSON, EMILY: *The Complete Poems of Emily Dickinson*, szerk. Thomas H. Johnson, Faber and Faber, London, 1984.
- DR. ARMANDO NUZZO: *A latin levél az ókortól a humanizmusig és Középkori levelezés* c. doktori szemináriumai a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen
- SENECA és PETRARCA leveleinek részletei TÓTH LÁSZLÓ VENDEL nyersfordításai.